

Адвербіальні текстові універсалії з семантикою місця в українських народних думках

ТЕТЯНА БЕЦЕНКО

(Суми)

Аналіз мовної системи думового епосу свідчить про те, що адвербіальні текстові універсалії із значенням місця виступають провідними структурами зазначених текстів – і в плані власне організаційному, і в плані ідейно-змістовому, що й зумовило обрання їх предметом наукового спостереження. Мета дослідження полягає у виявленні, систематизації та описові адвербіальних текстових універсалій із семантикою місця. Основним завданням нашого наукового пошуку вважаємо встановлення моделей, за якими творяться адвербіальні текстові універсалії із значенням місця. Об'єктом дослідження у даному випадку виступають адвербіальні текстові універсалії, утворені на основі приймен-никово-відмінкових форм.

Потребу у вивченні зазначеного різновиду адвербіальних текстових універсалій думового епосу переконливо обґрунтував В. Чабаненко: “Якщо канонізованим фольклорним означенням української мови приділено вже порівняно багато уваги наших дослідників, то про канонізовані (постійні) фольклорні обставини в науковій літературі досі й не згадувалось. А тим часом ними рясніє народнописанне мовлення. Вони теж високохудожні, емоційно-образні, естетично вагомі, стилістично виразні, як і постійні епітети” (Чабаненко 2002: 216).

Зазначений різновид текстових універсалій виявляється найпоширенішим і найрізноманітнішим у думках щодо способу та варіантів

вираження. Концентрацію у текстах дум сталих епічних формул із значенням місця можна обумовити тим, що для опису тодішніх подій творці дум найважливішим вважали вказати на місце, де ці події відбувалися. Таким чином наголошувалося, що ці місця виступали історично значущими у національно-визвольній боротьбі. Адвербіальні формули на позначення місця перебування, місцезнаходження описуваних предметів, дій тощо вказують переважно на наземний простір, це свідчить про те, що події в основному відбувалися на землі, рідше – на водний простір (на Чорному морі), що також достовірно відображає реальні події минулого, і зовсім рідко – на повітряний (на небі), що є не стільки локалізацією описуваних подій, скільки тлом, на якому відбуваються ці події, що цілком закономірно; окрім того, небо символізує у думках дещо інший вимір – скоріше – духовний, аніж власне просторовий; розуміння небесного простору пов'язане з релігійними поняттями – місцем перебування Бога.

Адвербіальні текстові універсалії просторової семантики поділяємо на дві підгрупи. До першої підгрупи відносимо ті з них, що вказують на місце, де відбувається дія або виявляється процес чи стан, і відповідають на питання *де?* Напр.: *Ой у лузі Базалюзі там був курінь нетязький* (Г 1927: 49), *Ой як на Чорному морі, / Та на білому камені ...* (Г 1927: 68), *У чистому степу на ясному сонці, на буйному вітрі, / При шляху покидали* (Г 1927: 115), *А в чистому полі коло річки Самарки покладати* (Г 1927: 144), *Буде в тернах, в байраках на спочинках минати* (Г 1927: 136). Одночасно зазначений різновид адвербіальних текстових універсалій містить безпосередньо чи опосередковану інформацію про те, що це за локалізатори і яких подій; особливо чітко фіксують потрібну інформацію структури із власними найменуваннями.

Адвербіальні текстові універсалії другої підгрупи вказують на напрямок дії і відповідають на питання *куди? звідки? в якому напрямку?* Наприклад: *Тогда козаки добре дбали, / До Тенори-острова прибували* (Г 1927: 69), *З города з Озова, з тяжкої неволі Турецької бусурменської / Ношної доби утікали* (Г 1927: 115), *З тяжкої неволі утікайте / В городи християнські прибувайте* (Г 1927: 152), *Та добре ти, брате, учини, / Хоч з річки Самарки / Або з криниці Салтанки / Холодної води знайди* (Г 1927: 148). Разом з тим адвербіальні текстові універсалії цього різновиду так чи інакше вказують, у які місця спрямовується рух, що це за місця, з якими історичними подіями вони пов'язані тощо.

Отже, адвербіальні текстові універсалії з просторовою семантикою, що утворені на основі прийменниково-відмінкових форм, “представляють прийменниково-відмінковий ступінь адвербіалізації” (Вихованець, Городенська 2004: 315) і мають значення:

а) вихідного пункту руху, яке реалізують адвербіалізовані форми родового відмінка з різними просторовими прийменниками: *Став найменший брат із лісів, із байраків виходжати* (УНД 1972: 164), *То як став пішоходець з тернів виходити* (УНД 1972: 156), *Стала із низу із Ністра чорна хмара наступати* (УНД 1972: 156), *Як із землі турецької / Та з віри бусурменської / З города Озова, з тяжкої неволі / Три брата утікали.* (УНД 1972: 201);

б) кінцевого пункту руху, що виражається з допомогою адвербіальних прийменниково-іменникових форм родового та знахідного відмінків: *Аж до десятого дня до Савур-могили добігати* (УНД 1972: 207), *До річки до Самарки добігали* (УНД 1972: 179), *До Савур-могили добігали, / На Савур-могилу ізбігали* (УНД 1972: 178), *То став брат старший та середульший до тернів, до байраків прибігати* (УНД 1972: 159), *Тоді старші брати на поля самарські виїжджають* (УНД 1972: 157), *На Мурав-степи вибігає* (Ш 1927: 111);

в) шляху руху, що створюється на основі адвербіальних прийменниково-іменникових форм родового, давального, знахідного, орудного та місцевого відмінків: *А лучче ми будем по лісах, по байраках гуляти* (УНД 1972: 163), *Він червону китайку з-під жупана видирає, / По шляху розкидає [...]* (УНД 1972: 156), *Жовтую кість по лісах, по байраках розношали* (УНД 1972: 165);

г) на локалізацію стану вказують прийменниково-іменникові форми родового та місцевого відмінків: *Посреди Чорного моря на бистрій хвилі, / На лихий хуртовині потонає* (УНД 1972: 393), *На Чорному морі та на камені білому, / Там сидів ясний сокіл-білозірець* (УНД 1972: 393), *Як з день-години зчинились великі війни на Україні* (УНД 1972: 271), *В городі Чигирині / Там старенькая бабка проживала* (УНД 1972: 254), *Ой всі поля самарський позоряли, / Тільки вони не зоряли / Що в річки Самарки, / А в кринички Салтанки, / Де три терни дрібненьких, / Два байраки зелененьких, / То там спочивали три брати рідненьких* (УНД 1972: 90), *То стали бідні козаки / А в чистому полі помирати... / Гей, свої голови козацькі молодецькі / А в чистому полі коло річки Самарки покладати* (УНД 1972: 95), *А мене, пішого, у тернах та байраках на спочинку минала* (УНД 1972:

164), *Коли б мені Бог поміг / Хоча їх тіло неживоє у степу знаходжати, / Мог би я їх тіло козацьке у степу поховати* (УНД 1972: 164).

Адвербіальні текстові універсалії можуть позначати міні-простір, тобто такий, що чітко окреслений (невеликий, його весь можна охопити оком, тобто цей простір максимально обмежений): *на білому камені*; простір середнього ступеня протяжності: *у домі, у першому дворі* (його більш-менш весь (або частину) можна охопити оком), і макропростір (позначення великої, чітко не окресленої площини, у якій перебуває об'єкт чи суб'єкт): *на чужій стороні*. Ці випадки відносимо до прикладів конкретної локалізації. Окрім цього, виділяємо ще й т.з. абстрактну локалізацію (неозначену): *межоу люди, між чужії люди, в гості*. Таким чином, з допомогою адвербіальних текстових універсалій моделюється простір взагалі (видимий (конкретний)) і невидимий (абстрактний)). Показово, що ці текстові універсалії є не просто одиницями на позначення простору, а такими, які містять позамовну інформацію: тобто репрезентують об'єктивну (реальну) картину світу. Наприклад, формула *у лузі* не просто вказує на місце (місцевість), де відбувається чи може відбуватися дія, а, окрім усього, сигналізує про національнопросто рову своєрідність пейзажу.

Адвербіальні текстові універсалії на позначення місця здебільшого творяться шляхом поєднання таких елементів:

- применника та іменника: *на небо* (УНД 1972: 207), *межи коні* (УНД 1972: 207), *з неба* (УНД 1972: 205);
- применника, іменника та іменника: *до города Січі* (УНД 1972: 139);
- применника, прикметника та іменника: *на білому камені* (УНД 1972: 124), *на тихі води* (УНД 1972: 124), *з тяжкої неволі* (УНД 1972: 172);
- применника, прикметника, прикметника та іменника: *з тяжкої турецької неволі* (УНД 1972: 113);
- з применника, іменника та прикметника: *із землі турецької* (УНД 1972: 219);
- з применника, іменника, сполучника та іменника: *до отця й матусі* (УНД 1972: 129) та ін.

Адвербіальні текстові універсалії на позначення місця, що утворені на основі применниково-відмінкових форм, з структурного погляду поділяємо на сполуки двокомпонентні: *у полі* (УНД 1972: 194), *до землі* (УНД 1972: 192), *з домівки* (УНД 1972: 364), *на світі* (УНД 1972: 161), *в бору* (УНД 1972: 353, 356), *меж собою* (УНД 1972: 355), трикомпонентні: *на*

чужому подвір'ї (УНД 1972: 357), *ізо дна моря* (УНД 1972: 355), *по чужих дворах* (УНД 1972: 365), *до царствія небесного* (УНД 1972: 362, 366) та багатокомпонентні (чотири-, п'яти- і більше компонентні). Специфікою двокомпонентних сполук є те, що вони сформовані на основі прийменника та іменника, значно рідше – на основі прийменника та займенника (меж собою).

Особливістю трикомпонентних сполук відзначаємо їх дещо ширші потенції в плані частиномовного залучення до комплектування складу вказаного різновиду адвербіальних текстових універсалій. Це, зокрема, поєднання прийменника, іменника та іменника – ргр N N (*зо дна моря, в городі Козлові, в городі Царграді*), як різновид – поєднання прийменника, іменника, прийменника та іменника – ргр N ргр N (*в городі в Азові*), сполучення прийменника, займенника та іменника – ргр Аз N (*у свою Україну, у своєму дому, до нашого дому, в нашім домі*), поєднання прийменника, прикметника та іменника – ргр А N (*в чистім полі, з тяжкої неволі*), шляхом поєднання прийменника, займенника, іменника, прикметника ргр Аз N А (*в нашій землі християнській та ін.*).

Чотириккомпонентні адвербіальні текстові універсалії творяться на основі поєднання прийменника, іменника, сполучника та іменника (ргр N і N): *у тернах і в байраках*, також поєднанням прийменника, іменника, прийменника та іменника (ргр N, ргр N): *по тернах, по байраках* і поєднанням прийменника, прикметника, прикметника та іменника (ргр ААН): *із озівської турецької неволі*, на основі сполучення прийменника, іменника, прийменника та прикметника (ргр N ргр А): *у неволі у турецькій* тощо.

П'ятичленні адвербіальні текстові універсалії формуються на основі поєднання прийменника, прикметника, іменника, прийменника, іменника (ргр АН ргр N): *у славнім городі у Корсуні* (УНД 1972: 231, 246).

Шестичленні базуються на основі сполучення прийменника, іменника, прикметника, прийменника, іменника та прикметника (ргр N А, ргр N А) – фактично – це поєднання двох адвербіальних текстових універсалій (складена формула): *на полі кілинському, на шляху гординському* (УНД 1972: 78).

Семичленні утворені на основі поєднання прийменника, іменника, прикметника, прийменника, іменника, прийменника, іменника (ргр N А ргр N, ргр N), що також представляє об'єднання в одну двох адвербіальних текстових універсалій): *в городі християнські До отця, до*

матері)), також на основі поєднання прийменника, прикметника, прийменника, прикметника, прийменника, прикметника, іменника (rgr A, rgr A, rgr A N): *із турецької, із бусурменської, із тяжкої неволі* (УНД 1972: 211), на основі поєднання прийменника, іменника, прикметника, сполучника, прийменника, іменника, прикметника (rgr N A та rgr N A): *із землі турецької Та з віри бусурменської* (УНД 1972: 219).

У творенні адвербіальних текстових універсалій із значенням місця беруть участь просторові прийменники, які “поєднуються з іменниками конкретної семантики, що формують ядро іменника як окремої частини мови” (Вихованець, Городенська 2004: 333) і “забезпечують досить докладну диференціацію просторового значення” (Вихованець, Городенська 2004: 333). Уживання цих прийменників, які визначають такі основні параметри просторового значення, як “безпосереднє місце перебування предмета щодо просторового орієнтира, функцію просторової координати та сторону просторового орієнтира, щодо якої встановлюють потрібну точку в просторі, шлях руху, вихідний та кінцевий пункти руху тощо” (Вихованець, Городенська 2004: 333), домінування окремих з них, активна участь у творенні адвербіальних текстових універсалій логічно обумовлене: думи як твори історико-героїчного змісту насамперед тяжіють до більш-менш точного зображення, визначення просторово-часових координат описуваних подій, дій тощо, тому й превалюють адвербіальні текстові універсалії із просторовою семантикою. “Прийменниковий ступінь адвербіалізації відбивають ті прийменниково-іменникові форми, що виступають у детермінантній позиції прислівника і вказують на контантну або дистантну локалізацію дії, процесу, стану з просторовим орієнтиром. До них належать форми родового й орудного прийменникового та місцевого відмінків” (Вихованець, Городенська 2004: 315).

У творенні адвербіальних текстових універсалій думового епосу із просторовою семантикою беруть участь визначені просторові прийменники, зокрема в (у), біля, коло, по, на, з (-із), між (межи, между, міждо, проміждо), до, од (от).

У цілому адвербіальні текстові універсалії на позначення місця можна узагальнено представити моделлю: “Прийменник + іменник” і вважати її певною схемою для творення інших, ускладнених моделей, наприклад, моделі “Прийменник + прикметник + іменник” та ін. Зазначена вихідна

модель “Прийменник + іменник” також диференціюється залежно від прийменника та відмінкової форми іменника.

• Модель “Прийменник + іменник у Місцевому відмінку”

• Модель “Прийменник *в (у)* + іменник у Місцевому відмінку”

Прийменник *в (у)* з Місцевим відмінком іменника вказує на предмет, простір чи середовище, всередині якого щось знаходиться або відбувається, тобто прийменник *в (у)* з Місцевим відмінком іменника “виражає місце перебування предмета в якомусь середовищі, де відбувається дія” (Колодяжний 1960: 46).

Просторові прийменники місцевого відмінка диференціюють значення контактної та дистантної локалізації щодо просторового орієнтира, зокрема прийменник *в (у)* вказує на локалізацію всередині просторового орієнтира: *у городі Січі* (УНД 1972: 76, 80, 121), *в городі Козлові* (УНД 1972: 119), *в городі Царграді (Царьграді)* (УНД 1972: 101, 104), *в наших християнських городах* (УНД 1972: 129), *у тяжкій неволі* (УНД 1972: 115), *у чужій землі* (УНД 1972: 106). При цьому зазначені конструкції “окреслюють обставини, оточення, фон, оболонку, де перебуває предмет чи відбувається дія (статичне значення)” (Колодяжний 1960: 46), пор.: *в нашій землі християнській* (УНД 1972: 122 (4), 126), *у бусурменській каторзі* (УНД 1972: 103), *у неволі у турецькій* (УНД 1972: 103), *в городі Азові* (УНД 1972: 154 (2)), *в городі в Азові* (УНД 1972: 154), *у городі ув Озові* (УНД 1972: 184), *у городі Озові* (УНД 1972: 184, 187 (2), 254), *в чистім полі* (УНД 1972: 210, 257), *у чистому степу* (УНД 1972: 182, 183 (2), 185, 186 (2), 187), *в чистому полі* (УНД 1972: 160, 307, 95 (3), 259), *в чужій чужині* (УНД 1972: 329, 197), *в чужій землі* (УНД 1972: 207, 246), *у чужій неволі* (УНД 1972: 181), *у чужині чужій* (УНД 1972: 215), *у городі Царьграді* (УНД 1972: 101), *в дворі* (УНД 1972: 340, 342, 344), *у своїм домі* (УНД 1972: 347), *у землю орабську* (УНД 1972: 406), *у полі й домі* (УНД 1972: 349), *у полі* (УНД 1972: 247 (2), 243, 253, 368 (2)), *в зеленому саду* (УНД 1972: 336).

Різновидами зазначеної моделі виступають такі структури: 1) ргр N_6 – *у війську, у полі*; 2) ргр $Az N_6$ – *у своєму домі*; 3) ргр $N_6 N_6$ – *у городі Крилові*; 4) ргр N_6 ргр N_6 – *у городі ув Озові, у городі у Черкасі*; 5) ргр $A N_6$ – *у чужій землі*; 6) ргр $Az A N_6$ – *у наших християнських городах*; 7) ргр $N_6 A$ – *у землях турецьких*; 8) ргр $N_6 ta(i)$ ргр N_6 – *у тернах та в байраках*; 9) ргр A

N_6 ргр N_6 – в славнім городі у Крилові; 10) ргр N_6 , ргр N_6 , ргр N_6 – в тернах, в мілюсах, в байраках.

Помітна та особливість, що розглядувана модель адвербіальних текстових універсалій базується на основі концептів, які виступають власними та загальними найменуваннями і мають у своїй семантичній структурі сему простору: група концептів – загальних назв представлена одиницями *поле, луг, байрак, терни, сад, бір, степ, город, церква, військо, двір, чужина, неволя*; з-поміж них виділяються як конкретні, так і абстрактні назви; група концептів – власних найменувань охоплює одиниці *Січ, Козлов, Озов, Царград, Салтанка, Самарка, Суботів, Чигрин, Біла Церква, Крилов* та ін. Часто адвербіальна текстова універсалія включає власне і загальне найменування (видову й родову назви): *у лузі у Базалузі, в городі Черкасі*.

Почасти адвербіальні текстові універсалії зазначеної моделі утворюють своєрідні парадигми, що засвідчують розширення-звуження структури за рахунок уведення додаткових елементів (іменників, прикметників, займенників, прийменників та ін.), продукуючи таким чином творення різновидів цієї моделі. Пор.: *у Черкасі, в городі Черкасі, у городі у Черкасі; у городі Крилові, в славнім городі Крилові, в славнім городі у Крилові; в городі Корсуні, у славнім городі у Корсуні; у дому, у домівці, у чужім домі, у своєму домі, у своїм домі, у вдовинім домі, у крайнім домі*. Спільним для розглянутих різновидів є своєрідний каркас-структура типу “прийменник та іменник”.

Характерним явищем для дум виступає нанизування у лінійному ряду адвербіальних текстових універсалій зазначеної моделі, що уживаються для позначення синонімних понять: а) *То там ми його у катерзі турецькій, / Вірі бусурменській, / У городі Озові приостановим.* (УНД 1972: 187); б) *Голово ж ти моя молодецька! / Бувала ж ти у землях турецьких / І в вірах бусурменських.* (УНД 1972: 206); в) *Як ми були у городі ув Озові, / У катерзі турецькій, у вірі бусурменській.* (УНД 1972: 184); г) *В городі Озові, у катерзі турецькій, / У вірі бусурменській проживали* (УНД 1972: 187) – синонімічність цих структур очевидна: між ними можна поставити знак рівності: *у катерзі турецькій = у вірі бусурменській = у городі Озові*. Іншими словами, *каторга турецька* – це, само собою зрозуміло, місце, де панує *віра бусурменська*; *город Озов* – водночас виступає *каторгою турецькою* та ідентифікується з *вірою бусурменською*. На прикладі творення зазначеної макромоделі (та її варіантів) спостерігаємо потенційну

здатність мікроформул до об'єднання у макроформули (текстові макроуніверсалії); засоби зв'язку текстових мікроуніверсалій у складі макроуніверсалії – як сполучникові (єднальні сполучники), так і безсполучникові.

Відносна незалежність мікротекстових універсалій дозволяє їм вільно розташовуватись у складі макротекстових універсалій, змінювати зовнішню форму компонентів: пор. вищенаведені приклади. Особливістю цієї моделі є те, що вона утворена шляхом поєднання контактного прийменника *в*, який у даному разі вказує на контакт із внутрішньою частиною просторового орієнтира.

• **Модель “Прийменник з просторовою семантикою + іменник у Родовому відмінку” (rgr N₂)**

Різновидами цієї моделі виступають такі: “Прийменник з (*із, зо*) + іменник у Родовому відмінку”, “Прийменник *до* + іменник у Родовому відмінку”, “Прийменник *од (от)* + іменник у Родовому відмінку”, “Прийменник *коло (у)* + іменник у Родовому відмінку”.

• **Модель “Прийменник з (*із, зо*) + іменник у Родовому відмінку”**

Вказана модель представлена структурами: *із Царєграда* (УНД 1972: 146), *із города Царєграда* (УНД 1972: 146), *із города із Азова* (УНД 1972: 155), *із тернів, із байраків* (УНД 1972: 151), *зо дна моря* (УНД 1972: 392), *з города Царигорода* (УНД 1972: 116), *із города Козлова* (УНД 1972: 135), *із города Азова* (УНД 1972: 150), *із города із Трапезонта* (УНД 1972: 140), *із землі турецької, із віри бусурманської* (УНД 1972: 101), *із землі турецької, да з віри бесурманської* (УНД 1972: 157), *з (із) тяжкої неволі* (УНД 1972: 102, 103, 105), *з чужої далекої сторони* (УНД 1972: 114), *із каторги турецької* (УНД 1972: 103), *з тяжкої турецької неволі* (УНД 1972: 113), *з тяжкої неволі, з віри бусурманської* (УНД 1972: 124 (2)), *з рідненського краю* (УНД 1972: 331), *із сирої землі* (УНД 1972: 335, 338), *із двора* (УНД 1972: 356), *із свого подвір'я* (УНД 1972: 368), *із чужого дому* (УНД 1972: 360), *із Дністра* (УНД 1972: 223, 280), *із города Азова* (УНД 1972: 219, 172, 173), *із церкви, Божого дому* (УНД 1972: 236), *із чужої сторони* (УНД 1972: 327), *із низу Дніпра* (УНД 1972: 279 (2)), *із дому отцевського* (УНД 1972: 232), *із города із Сочави* (УНД 1972: 279), *із низу із Дністра* (УНД 1972: 280), *із*

тернів, із байраків (УНД 1972: 296), *із землі турецької, із віри бусурменської* (УНД 1972: 101).

Показово, що “з прийменником з і родовим відмінком утворюються різні конструкції, що мають динамічний характер, бо в основі їх виникнення лежить ідея вказувати рух зсередини предмета (елативне значення) чи вихідний пункт чинності в просторі” (Колодяжний 1960: 60). Це вочевидь засвідчує контекст:

Вилинули соколи / З чужої сторони (УНД 1972: 116); *Як із низу із Дністра тихий вітер повіває* (УНД 1972: 280); *Гей, не пили пилили, / Не тумани вставали, / Як із землі турецької / Та з віри бусурменської, / Із города Азова, / З тяжкої неволі / Три братіки втікли* (УНД 1972: 219).

У складі зазначених структур можуть бути як загальні, так і власні назви: пор.: *із города із Азова* (УНД 1972: 155), *із города із Трапезонта* (УНД 1972: 140), *із каторги турецької* (УНД 1972: 103), часом спостерігаємо поєднання власного і загального найменування, при цьому обидва компоненти виступають концептами думового епосу.

Комплектування зазначеної моделі досить строкате. Можна виділити такі форми внутрішньої організації компонентів зазначеної моделі:

- прийменник + іменник (*із Царєграда*) – ргр N₂;
- прийменник + іменник + іменник (*із города Царєгорода*) – ргр N₂ N₂;
- прийменник + іменник + прикметник, прийменник + іменник + прикметник (*із землі турецької, із віри бусурменської*) – ргр N₂ A, ргр N₂ A;
- прийменник + прикметник + іменник (*з тяжкої неволі*) – ргр A N₂;
- прийменник + прикметник + прикметник + іменник (*з тяжкої турецької неволі*) – ргр A A N₂;
- прийменник + прикметник + іменник, прийменник + іменник + прикметник (*з тяжкої неволі, з віри бусурменської*) – ргр A N₂, ргр N₂ A;
- прийменник + іменник, прийменник + іменник (*із байраків, із мілюсів*) – ргр N₂, ргр N₂;
- прийменник + іменник, прийменник + іменник (*із города із Озова*) – ргр N₂ ргр N₂ та ін.

Адвербіальні текстові універсали, розглядуваного зразка в цілому виражають значення вихідного пункту руху, причому вони містять вказівку на різну локалізацію вихідної точки руху. Домінантним є

значення з вказівкою на вихідний пункт руху, що міститься у межах просторового орієнтира, всередині предмета: *із озівської турецької неволі* (УНД 1972: 205), *із города Озова* (УНД 1972: 213), *з-під города, з-під Озова* (УНД 1972: 181), *з тяжкої неволі* (УНД 1972: 203), *з чужої сторони* (УНД 1972: 199).

Значно рідше фіксуємо адвербіальні текстові універсалії із семантикою вихідного пункту руху, що знаходиться на поверхні предмета: *із тернів* (УНД 1972: 205), *із байраків, із мілюсів* (УНД 1972: 203), *із темних лісів* (УНД 1972: 185). Специфічною рисою зазначеного різновиду адвербіальних текстових універсалій є те, що вони включають субстантиви як конкретного, так і абстрактного змісту. Коло таких субстантивів чітко окреслене: іменники з конкретним значенням просторової семантики представлені: топонімами (ойконімами, гідронімами): *Озов, Дніпро, Цареград, Трапезонт, Козлов*, апелятивами – конкретними назвами: *город, ліс, байрак, терни, каторга*, апелятивами – абстрактними найменуваннями: *неволя, віра*. Поширювачами субстантивів виступають якісний прикметник *тяжкий* та відносні прикметники *озівський, турецький, бусурменський, чужий*, що є ключовими для думового епосу. Засвідчено використання моделі “Прийменник з + іменник у Родовому відмінку” в макроуніверсаліях – своєрідних блоках, утворених шляхом нанизування однорідних структур із вказаною семантикою. Такі адвербіальні текстові макроуніверсалії, наприклад містить дума *Сестра і брат*: а) *Не виглядай мене, сестро, / Ні з буйної війни, / Ні з чистого поля, / Ні з людославного Запорожжя.* (УНД 1972: 315); б) *Відкіль тебе, брате, виглядати: / Чи з буйної війни, / Чи з чистого поля, / А чи з людославного Запорожжя?* (УНД 1972: 315) та ін.

Специфічне нанизування визначених адвербіальних текстових універсалій з вказівкою на вихідний пункт руху типу “прийменник + іменник у родовому відмінку” містять зачини дум: *Ой та то ж не пили пилили / І не тумани вставали, / Як із землі турецької / Та з віри басурменської / З города Озова, з тяжкої неволі / Три брата утікали* (УНД 1972: 201). Сміслові відношення між такими структурами – синонімічні. Цей приклад, як і інші, засвідчує, що зазначена модель може базуватися на однорідних зв'язках між компонентами безпосередньо у внутрішній організації тексту.

Так, поряд з поодиноким (незалежним) функціонуванням у текстах дум структур з *турецької з бусурменської землі-неволі* (УНД 1972: 188), з

города Озова (УНД 1972: 213) фіксуємо їх участь у творенні двократних (двокомпонентних – тобто поєднання двох адвербіальних текстових універсалій у одній): з турецької, / Бусурманської, тяжкої неволі, / Із города Озова (УНД 1972: 195), трикратних: Із города із Озіва, / Із турецької, із бусурманської тяжкої неволі (УНД 1972: 209), чотирикратних: із землі турецької / Та з віри басурманської / З города Озова, з тяжкої неволі (УНД 1972: 201).

• Модель “Прийменник до + іменник у Родовому відмінку”

Модель “Прийменник до + іменник у Родовому відмінку” представлена такими адвербіальними текстовими універсаліями на позначення місця, як: до города Цареграда (УНД 1972: 147), до города Азова (УНД 1972: 152), до Січі (УНД 1972: 139), до города Трапезонта (УНД 1972: 135 (2), 136 (2)), до острова Тендера (УНД 1972: 1350), до города Січі (УНД 1972: 139), до отця і матері (УНД 1972: 146), до городів християнських (УНД 1972: 155), до города Цареграда (УНД 1972: 146 (2)), до города Січі (УНД 1972: 120, 80), до города Козлова (УНД 1972: 120), до отця і матері (УНД 1972: 155), до отця й матері (УНД 1972: 129), до Чорного моря (УНД 1972: 120), до отця, до неньки, до родини сердешної (УНД 1972: 109), до отця, до матері (УНД 1972: 101(2)), до города Крилова (УНД 1972: 232, 236, 247, 253 (2)), до города Килиї (УНД 1972: 298), до города Хотині (УНД 1972: 282), до города Січави (УНД 1972: 281), До города Корсуна (УНД 1972: 253, 248, 249), до города Ясси (УНД 1972: 281).

За кількісним складом ця модель може бути як двократною (до Січі (УНД 1972: 139), до байраків (УНД 1972: 202)) – ргр N_2 – порівняно рідше з іншими, досить часто – трикомпонентною (різновиди ргр $N_2 N_2$; ргр $A N_2$; ргр $N_2 A$; ргр N_2, N_2): до города Січі (УНД 1972: 139), до сирійської землі (УНД 1972: 210, 243), до городів християнських (УНД 1972: 202, 204), до тернів, байраків (УНД 1972: 203), також чотирикратною (ргр N_2 , ргр N_2 ; ргр N_2 й N_2): до отця, до матері (УНД 1972: 101), до мілюсів, до байраків (УНД 1972: 178 (2)), до отця й матері (УНД 1972: 151), п'ятикомпонентною (ргр N_2 , ргр $N_2 A$): до отця, до матері рідненької (УНД 1972: 184), шестикомпонентною (ргр N_2 , ргр N_2 , ргр N_2): до отця, до матері, до роду (УНД 1972: 203).

Розглядуваний різновид адвербіальних текстових універсалій має загальну семантику кінцевого пункту руху, зокрема, при наявності у складі адвербіальної текстової універсалії контактного прийменника до

структура в цілому набуває значення вказівки на кінцеву точку руху, що міститься всередині або на поверхні предмета. Дистантний прийменник *до* у сполучі з Родовим відмінком іменника також вказує на рух у бік предмета: *до отця й матері*.

Можна також уточнити, що подібні конструкції мають здатність виражати межу, кінцевий пункт руху, “*хоча часто їх трудно розмежувати, бо одна й та сама конструкція може одночасно виражати і напрям руху і його межу*” (Колодажний 1960: 83). Пор.. наприклад: *Тільки піду я до святої церкви, / До Божого дому, Богу помолитися* (УНД 1972: 335).

Зазначений різновид адвербіальних текстових універсалій ґрунтується на включенні до їх складу топонімів (гідронімів, оронімів, ойнонімів), що виступають концептами думового епосу, як-от: *Киля, Крилов, Самарка, Хортиця, Корсунь, Савур-могила, Суботів, Чигирин* та ін., – отже, є значущими, вагомими географічними об’єктами, з якими пов’язувався хід національно-визвольної боротьби.

Специфіка розглядуваних текстових універсалій полягає і в їх здатності включати варіанти та варіації безпосередньо у структурному оформленні (комплектуванні) формул.

Наявність варіаційних моментів у організації адвербіальних текстових універсалій фіксуємо у випадках вживання синонімних заміників, як-от: *до отця, до матері; до отця, до неньки; до батька, до матері; до отця, до матері*, також перестановки компонентів: *до сирій землі; до землі сирій*. Інші випадки відмінностей у структурі адвербіальної текстової універсалії (наявність чи відсутність якогось компонента) розглядаємо як їх варіанти. Наприклад: *до церкви – до святої церкви – до святої церкви, до Божого дому; до Божого дому – до Божого дому, до церкви; до байраків – до великих байраків – до тернів, до байраків*.

Примітною ознакою структурного впорядкування деяких адвербіальних текстових універсалій зазначеного різновиду є їх симетрична, паралельна, парна побудова: *до отця, до матері; до святої церкви, до Божого дому; до мілюсів, до байраків*.

• Модель “Прийменники *ад (от), від* + іменник у Родовому відмінку”

Модель адвербіальної текстової універсалії “Прийменники *од (от), від* + іменник у Родовому відмінку” представлена такими структурами:

од горда Черкаса (УНД 1972: 226 (2)), от пристані Козловської (УНД 1972: 120), од отця, од матері (УНД 1972: 95), од города Козлова (УНД 1972: 145 (2), 146), от пристані Козловської (УНД 1972: 120). Загалом модель не продуктивна. Її особливістю вважаємо те, що вона обов'язково включає топоніми-концепти думового епосу.

Дистантний прийменник від (од, от), уживаючись із Родовим відмінком іменника, конкретизує дистантну щодо просторового орієнтира локалізацію вихідного пункту руху, вказуючи на початкову мету руху: ця, досить поширена давня конструкція з прийменником від (од), використовується “для визначення місця, звідки починається якийсь рух, дія, взагалі для показу вихідного пункту руху” (Колодяжний 1960: 78).

Наприклад:

“Ви, козаки-молодці, добре, братіє, майте, / Од города Козлова забігайте, / Турок-яничар впень рубайте.” (УНД 1972: 145).

Значення місця, яке окреслюється за його контактним розташуванням щодо просторового орієнтира, у детермінантній позиції також виражає адвербіалізований прийменниковий родовий, який охоплює прийменники: *в (у), коло, біля*, що вказують на локалізацію у межах просторового орієнтира. Як і в інших випадках, зазначена модель адвербіальних текстових універсалій будується на основі концептів-топонімів.

• Модель “Прийменники *коло, біля, у* + іменник у Родовому відмінку”

Прийменники *коло, біля, у* разом з іменниками у Родовому відмінку творять адвербіальну текстову універсалію, що має семантику локалізації за ознакою близькості-віддаленості до предмета: *коло кринички Салтанки* (УНД 1972: 223), *коло річки Волганки* (УНД 1972: 223), *коло города біля церкви* (УНД 1972: 231), *коли пристані* (УНД 1972: 145).

Синонімним до прийменників *коло, біля* є прийменник *у*, який вказує на просторову близькість щодо просторового орієнтира: *коло пристані Козловської* (УНД 1972: 145), *у пристані Козловської* (УНД 1972: 101), *у Осаур-могили* (УНД 1972: 162). Модель “Прийменник *у* + іменник у Родовому відмінку” представляє дуже давню конструкцію на означення просторової близькості, що в сучасній українській літературній мові не

вживається (прийменникові у відповідають прийменники коло, біля). За свідченням А. Колодяжного (Колодяжний 1960: 56), цей прийменник зустрічається у старих пам'ятках, в народній мові та в творах письменників ХІХ ст. (у І.Котляревського, М.Вовчка, П.Мирного та ін.). Отже, думи, хоча й нечасто, проте засвідчують використання цього прийменника, який ми на сьогоднішній день кваліфікуємо як архаїчний: у *пристані Козловської* (УНД 1972: 101).

На момент творення та активного побутування зазначених творів прийменник у не належав до розряду застарілих.

- Модель “Прийменник серед (посеред, посереді) + іменник у Родовому відмінку”

Вказана модель представлена лише нижчеподаними адвербіальними текстовими універсаліями: *серед Чорного моря* (УНД 1972: 120, 406, 408), *серед Січі* (УНД 1972: 259), *посеред Чорного моря* (УНД 1972: 386, 389), *посереді Чорного моря* (УНД 1972: 393); вона утворена на основі контактного просторового прийменника, що разом із Родовим відмінком іменника вказує на контакт із внутрішньою частиною просторового орієнтира (*серед Чорного моря*) або з внутрішньою частиною предмета чи його поверхнею недиференційовано (*посеред Чорного моря*).

- Модель “Прийменник + іменник у Знахідному відмінку”

Ця модель представлена низкою різновидів. Кількісно частотною виступає модель “Прийменник у (в) + іменник у Знахідному відмінку”.

Прийменник *в* (у) із Знахідним відмінком іменника виражає функції, які пов'язуються з напрямом руху в просторі. Разом вони утворюють модель – адвербіальну текстову універсалію із семантикою місця, яка служить для позначення напрямку руху в просторі суб'єкта дії. Зазначене можна продемонструвати низкою прикладів, зафіксованих у думовому епосі: *в город Цариград* (УНД 1972: 116), *в город Козлов* (УНД 1972: 142, 120), *у город у Царигород* (УНД 1972: 114), *в город Кілію* (УНД 1972: 77, 78), *у (в) мир хрещений* (УНД 1972: 131, 124, 125), *у Чорноє море* (УНД 1972: 145 (2), 142), *в (у) землю християнську(ю)* (УНД 1972: 151 (2), 120 (2), 154), *у (в) городи(а) християнські(ї)* (УНД 1972: 150, 104, 108, 109, 123, 125, 127, 101 (2), 102 (2), 103, 105), *у край веселий* (УНД 1972: 104, 107,

109, 113, 124, 125), *в плін* (УНД 1972: 201), *у (в) ноги* (УНД 1972: 359, 360), *у город* (УНД 1972: 162).

Думи засвідчують функціонування таких різновидів моделей адвербіальних текстових універсалій з прийменником *в (у)* та іменником у Знахідному відмінку: щодо частиномовного вираження та структурного впорядкування: ргр $N_4 N_4$ (*в город Козлов*), ргр $A N_4$ (*в тяжку неволю*), ргр N_4 (*у військо*), ргр $A_3 N_4$ (*у мій двір*), ргр $A A N_4$ (*в чужі далекі города*), ргр $N_4 A, N_4 A$ (*у каторгу турецьку, віру бусурменську*), ргр $A N_4$, ргр $A N_4$ (*в чисте поле, в широке роздолле*), ргр $A_3 N_4 A$ (*в наш дом чужий*).

Очевидно, що найчастіше ця модель представлена трикомпонентними структурами (прийменник + прикметник + іменник; прийменник + займенник + іменник): *у землі християнські* (УНД 1972: 159, 158), *у наш дом* (УНД 1972: 364); значно рідше – двокомпонентними (прикметник + іменник): *в Січ* (УНД 1972: 259), *в військо* (УНД 1972: 408) чи чотирикомпонентними (прийменник + іменник + прикметник + іменник + прикметник): *у каторгу турецьку, віру бусурменську* (УНД 1972: 185); прийменник + прикметник + іменник + іменник: *в далекий город Кафу* (УНД 1972: 215), шестикомпонентними (прийменник + прикметник + іменник + прийменник + прикметник + іменник): *в чисте поле, в широке роздолле* (УНД 1972: 217).

У думках зафіксовані адвербіальні текстові універсалії вказаного різновиду, для яких властиве первинне значення, що було характерне для цих структур, – “вказувати напрям руху всередину якогось предмета (ілативне значення)” (Колодяжний 1960: 51): *у свій дім* (УНД 1972: 349, 358, 360, 371), *у домівку* (УНД 1972: 351), *у дом* (УНД 1972: 200), *у хату* (УНД 1972: 362), *у чужий дом* (УНД 1972: 365, 358 (2), 359, 360, 361, 364), *у чужий двір* (УНД 1972: 353, 378, 383), *в (у) свій дом* (УНД 1972: 360, 362), *в наш дом чужий* (УНД 1972: 361).

Тексти дум як мовно-історичні пам’ятки демонструють й іншу властивість адвербіальних структур типу “прийменник + іменник у Знахідному відмінку”:

“Те ж саме просторове значення – вказувати напрям руху всередину чогось – стало основою, на якій виникли відношення, що виражають перехід суб’єкта в певне соціальне становище чи середовище, звернення його до певного роду діяльності, приєднання до якоїсь організації тощо” (Колодяжний 1960:

51-52): в військо (УНД 1972: 408), у війську (УНД 1972: 307, 310), у в'охотне військо (УНД 1972: 246, 247 (2), 249), у охотне військо (УНД 1972: 410), у військо охотнее (УНД 1972: 307).

Отже, конструкції – адвербіальні текстові універсалії – із знахідним відмінком іменника і прийменником в мають потенційну здатність виражати місцеві відношення, зокрема означати напрям руху всередину якогось предмета, в середовище, в думках такі конструкції почасти також можуть вказувати напрям чинності на якийсь широкий простір: в море, в поле, в степ (адже саме відображення широкого простору – характерна ознака думовго епосу), або напрям руху в якусь географічну точку (чітко окреслене місце (місто)): у Січ, Кілію, Озов, Дунай, Базалуг, Кафу та ін.

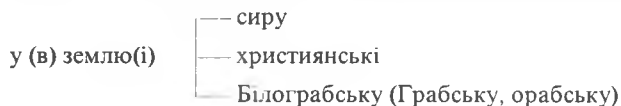
Розглядуваний нами різновид адвербіальних текстових універсалій демонструє зразок творення епічних формул взагалі. Так, звертаємо увагу на власне компонентний склад, як основу компонування будь-якої моделі. Помітно, що саме завдяки підстановці-заміні компонентів виникають різні текстові універсалії (з різними концептами). Наприклад, іменник *город* як загальна видова назва, поєднуючись з родовим найменуванням, продукує виникнення таких адвербіальних текстових універсалій:

у город	— Цариград
	— Козлов
	— Озов
	— Кілію
	— Кафу

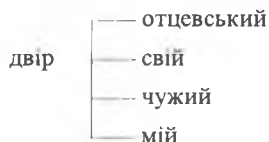
Іменник *город* поєднується з прикметниками-епітетами чітко визначеної сполучуваності:

у городу (в) город(и)	— далекий
	— християнські
	— чужі далекі городи

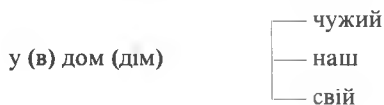
Іменник *земля* засвідчений у сполуках з прикметниками:

Іменник *двір* засвідчений у структурах:

Іменник *дім* (*дом*) виступає базовим у творенні зазначеного різновиду адвербіальних текстових універсалій, сполучуючись з такими прикметниками та займенниками:

Таким чином, очевидним є наявність специфічних парадигм окремих адвербіальних текстових універсалій, що цілком закономірно. Водночас це демонструє ознаку формульності як провідну рису організації думового епосу, а також засвідчує власне мовні потенції до творення подібних структур безпосередньо у мовленнєвій ситуації.

Очевидно, що в основі творення цієї моделі засвідчені концепти, зокрема топоніми (хороніми, ойконіми, гідроніми) *Озов, Дунай, Січ, Україна* та ін., апелятиви *город, неволя, земля, долина* та ін. (в думках про національно-визвольну боротьбу), *дім (дом), двір, військо, сторона, поле* (в соціально-побутових думках). Деякі структури мають обмежену сферу функціонування, зокрема адвербіальні текстові універсалії *у край веселий, у мир хрещений*, які фіксують лише кінцівки дум. Почасти спостерігаємо нанизування адвербіальних текстових універсалій, що мають синонімічне значення: *у каторгу турецьку, віру бусурменську* (УНД 1972: 185).

Адвербіальні текстові універсалії зазначеної моделі можуть також допускати внутрішні варіації перестановки та зміни компонентного складу в межах моделі (ускладнення), зокрема:

а) зміну місця означення по відношенню до означуваного: *у дунайське гирло і в гирло дунайське; в городи християнські і в християнські городи; у долину глибоку і в глибоку долину; у Грабську землю і у землю Грабську; у охотне військо – у військо охотне;*

б) зміну прикладки по відношенню до пояснюваного слова: *в город Озов і у Озов-город;*

в) ускладнення структури прийменниками: *в город Цариград – у город у Царигород.*

Зазначена модель у окремих випадках допускає внутрішні видозміни за рахунок додавання-заміни означальних компонентів (займенників, прийменників), внаслідок чого створюються парадигми:

у дом	у мій двір,	у військо,
у свій дім(дом),	у свій двір,	у в'охотне (охотне) військо,
у чужий дім,	у чужий двір,	у військо охотне.
в отцевський дім;	у отцевський двір;	

У такому випадку можемо говорити про своєрідні парадигми адвербіальних текстових універсалій на позначення місця із прийменником з та іменником у Знахідному відмінку. При цьому помітним виявляється те, що – завдяки означальним компонентам – присвійним займенникам та прикметникам – адвербіальні текстові універсалії можуть протиставляться, напр.: *у свій дім (дом) – у чужий дім, у свій двір – у чужий двір.*

Взагалі антонімічними у думках є компоненти адвербіальних текстових універсалій *свій, наш, мій; отцевський і чужий*, які й поляризують семантику універсалій у цілому, наприклад:

“Старая одова / Чужая мати! / Иди ж ти у наш дом / Жити – проживати – / Будеш ти наших дітей / Доглядати, / Будем тебе при старості літ / Хлібом – сіллям годувати”. / То стара одова зачуває, / У чужий дом уходжає [...] (УНД 1972; 364)

Помітним є те, що тут виразно протиставляються адвербіальні текстові універсалії *у наш дом і у чужий дом.*

Аналогічне явище спостерігається і в іншому випадку: *У чужий дом уходжали, / Неньку стареньку / Прохали і благали: / "Старая одово, наша мати, / Иди ж ти в свій дом / Жити – проживати [...]"* (УНД 1972: 365).

Ще інший випадок засвідчує синонімічність адвербіальних текстових універсалій, що встановлюється на основі паралелі *свій (наш) – отцевський: Ей, да хооімо то ми, братія, старої матки прохати, / Та старій матці в ноги впадімо, / Та старую матку в отцевський дом упросімо [...]* (УНД 1972: 355).

• Модель “Прийменник *на* + іменник у Знахідному відмінку”

Модель адвербіальної текстової універсалії “Прийменник *на* + іменник у Знахідному відмінку” утворює адвербіальну текстову універсалію просторової семантики, що передає значення кінцевого пункту руху. У думках, що відображають в цілому потенційні можливості мови, структури – текстові універсалії, утворені шляхом поєднання прийменника *на* та іменника у Знахідному відмінку, вживаються на означення предмета, що на нього або на його поверхню скеровується рух: *на Савур-могили* (УНД 1972: 199), *на город Сороку* (УНД 1972: 281), *на Україну* (УНД 1972: 286). Наприклад: *Козаків на Черкень-долину у в'охотне військо викликає* (УНД 1972: 246); *Ой на славній Україні кликне-покликне / Філоненко, корсунській полковник, / На долину Черкень гуляти [...]* (УНД 1972: 235); *На Савур-могили голову склоняє* (УНД 1972: 175); *Та як стали на Мурав-степи виїжджати [...]* (УНД 1972: 174).

Контактний прийменник *на* у поєднанні з іменником у Знахідному відмінку вказує на кінцеву точку руху, що міститься всередині або на поверхні предмета: *на долину Черкень* (УНД 1972: 235, 236), *на святоруський берег* (УНД 1972: 130), *на Черкень-долину* (УНД 1972: 224 (2), 226), наприклад: *Ой на славній Україні кликне-покликне / Філоненко, корсунський полковник, / На долину Черкень гуляти [...]* (УНД 1972: 235); *Та визволь же нас, Боже, з тяжкої неволі / На край веселий, між мир хрещений, / На тихі води, на ясні зорі, / На святоруський берег* (УНД 1972: 130); *Да виїхали вони на поля моравські, / На степи самарські, / На чотири дороги розхідні* (УНД 1972: 220).

Дистантний прийменник *на* в сполуках з іменником у Знахідному відмінку визначає рух у бік предмета: *на Чорнеє море* (УНД 1972: 409, 408, 406), наприклад: *Ой то там сидить ясен сокіл-білозірець, / Низенько голову*

склонив, / Та жалібно квилить-проквіляє; / Та на святеє небо, / На Чорне море / Іспильно поглядає [...] (УНД 1972: 409).

Специфікою цих структур є те, що “конструкції з прийменником **на** і знахідним відмінком виражають відношення динамічні (рух на якусь поверхню, чи переносно – скерованість дії в якомусь напрямку)” (Колодяжний 1960: 31). У свою чергу “це зумовлюється перш за все граматичним значенням самого знахідного відмінка, що, як відмінок прямого додатка, виражає переважно спрямованість дії на певний предмет, а також лексичним значенням дієслова, з яким поєднується дане прийменникове словосполучення” (Колодяжний 1960: 31). Наприклад: *Да ви́хали вони на поля моравські, / На степи самарські, / На чотири дороги розхідні.* (УНД 1972: 220); *Ісі три коні посідлали / І на ринок крилівський гулять поїжджали* (УНД 1972: 351).

Зазначена модель будується на основі поєднання: а) двох компонентів – прийменника та іменника (рgr N₄) – *на долину* (УНД 1972: 233), б) трьох компонентів – прийменника, прикметника та іменника (рgr A N₄) – *на славу Україну* (УНД 1972: 289); прийменника, займенника прикметникового типу та іменника (рgr Аз N₄) – *на своє подвір'я* (УНД 1972: 376); прийменника, іменника (загальної назви) та іменника (власної назви) (рgr N₄N₄) – *на город Сороку* (УНД 1972: 281); в) чотирьох компонентів – прийменника, прикметника, іменника та прикметника (рgr A N₄ A) – *на великі дороги розхіднії* (УНД 1972: 204); г) шести компонентів – прийменника, прикметника, іменника, прийменника, прикметника та іменника (рgr A N₄, рgr A N₄) – *на сирое корінне, на біле камінне* (УНД 1972: 197).

Спостереження за функціонуванням зазначених адвербіальних текстових універсалій дозволяє констатувати, що одні з них вказують на міні-простір, інші – на макропростір: *на Сауру могилу* (УНД 1972: 152), *на великі дороги розхіднії* (УНД 1972: 159 (2)), *на степи високі* (УНД 1972: 159 (2), 254), *на славне Запорожжє* (УНД 1972: 298), *на ринок крилівський* (УНД 1972: 351 (2)), *на степи самарські* (УНД 1972: 220), *на чуже подвір'я* (УНД 1972: 354), *на чужу Україну* (УНД 1972: 116), *на чужий двір* (УНД 1972: 357 (2)), *на своє подвір'я* (УНД 1972: 376); з-поміж них є такі, які уживаються як з прямим, так і з переносним значенням: *на ясні зорі* (УНД 1972: 128, 130, 131), *на тихі води* (УНД 1972: 128, 130, 131, 124, 109, 110), *на край веселий* (УНД 1972: 128, 130, 131, 121, 110, 102, 105), *на ясні зорі* (УНД 1972: 124, 125, 109, 110), *на тихії води* (УНД 1972: 107), *на ясні зорі* (УНД

1972: 107), *на святоруський берег* (УНД 1972: 102, 104, 105, 130); деякі адвербіальні текстові універсали містять вказівку про рух на чітко визначений, окреслений предмет у макропросторі: *на високий вал* (УНД 1972: 117 (2)); ще інші точно вказують на напрямок руху: *на город Сороку* (УНД 1972: 281), *на Україну* (УНД 1972: 286 (2)), *на долину Кодину* (УНД 1972: 100), *на славу України* (УНД 1972: 289, 266, 274), *на Черкас-долину* (УНД 1972: 243 (2), 227), *на шлях Муравський* (УНД 1972: 205 (2)), *на Савур-могилу* (УНД 1972: 199), *на Муравські шляхи* (УНД 1972: 185 (2)), *на Чорне море* (УНД 1972: 387, 389), *на Чорне море* (УНД 1972: 386, 393), *на долину Черкень* (УНД 1972: 235), поряд з такими, що не мають такої точної вказівки: *на чужую сторону* (УНД 1972: 335), *на долину* (УНД 1972: 233), *на чисте поле* (УНД 1972: 211), *на великі дороги розхонії* (УНД 1972: 204). Як і у інших випадках, адвербіальні текстові універсали розглядуваного різновиду творять парадигми. Помітним є варіювання означень (прикметників та займенників) при одному і тому ж означуваному; а також ускладнення означеннями текстових універсалій:

на Україну	☐ чужу
	☐ славу
на подвір'я	☐ чуже
	☐ своє
на степи	☐ високі
	☐ самарські
на долину	☐ Кодину
	☐ Черкень

При цьому і означення може бути засвідчене у різних текстових універсалиях, пор.:

чужий (а, е)	☐ подвір'я
	☐ сторона
	☐ Україна
	☐ двір

славний (а, е) — Запорожжя
 — Україна

високий (і) — вал
 — степи

Лише у соціально-побутових думках функціонують адвербіальні текстові універсалії *на чужий двір, на чуже подвір'я, на своє подвір'я* (УНД 1972: 276), усі інші структури зафіксовані у думках про національну-визвольну боротьбу. Приклад функціонування зазначеної моделі адвербіальних текстових універсалій засвідчує також подекуди включення останньої до більш складніших утворень. Так, зокрема, думи засвідчують попарне (паралельне) уживання двох структур, наприклад: *на сире коріння і на біле каміння: на сире коріння / На біле каміння, / Ніжки свої козацькі молодецькі набиває* (УНД 1972:163), *На сире коріння, на біле каміння ноги пробиває* (УНД 1972:191), *Свої ніжки на сире коріння, на біле каміння спотикає* (УНД 1972:183), *на степи високі, на великі дороги розхідні: То став же брат старший та середульший на полівку ізбігати, / На степи високі, на великі дороги розхідні* (УНД 1972: 159).

Адвербіальні текстові універсалії, утворені на основі прийменника з просторовою семантикою *на* та субстантива у Знахідному відмінку показові тим, що у більшості випадків являють собою структури або з концептами: *зоря, вода, дорога, степ, подвір'я, двір, долина, поле* (апелятиви) та *Україна, Кодина, Савур-могила, Сорока, Запорожжя, Чорне море* (власні найменування)), або такі, що є перифрастичними, метафорично-узагальненими найменуваннями, які фактично виступають у думках у функції нерозкладних поетичних формул (*на ясні зорі, на тихі води, на край веселий*) – межі їх поширення – лише кінцівки дум, що є макротекстовими універсаліями.

• Модель “Прийменник з просторовою семантикою між (*міждо, меж, междо, проміждо*) + іменник у Знахідному відмінку”

Зазначені прийменники у складі названої моделі вказують на дистантну локалізацію між двома і більше просторовими орієнтирами. Показово, що низка адвербіальних текстових універсалій виступає одиницями фразеологічного типу, що виявляються характерними лише для думового епосу і зафіксовані тільки у певній структурній частині дум

(як складники макротекстових універсалій) – у кінцівках. Це, зокрема, такі аналітичні синтаксичні прислівники, утворені на основі прийменників та субстантивів, що набули статусу адвербіальних текст-ових універсалій (при допомозі прийменників між, міждо, меж, междо, проміждо): *міждо мир хрещений* (УНД 1972: 110), *меж народ хрещений* (УНД 1972: 102), *междо мир хрещений* (УНД 1972: 108), *проміждо народ хрещений* (УНД 1972: 109), *між мир хрещений* (УНД 1972: 130). Структури з прийменниками *між (меж), проміждо, міждо, между*, вказуючи на локалізацію між кількома просторовими орієнтирами: *междо мир хрещений* (УНД 1972: 108), *міждо мир хрещений* (УНД 1972: 110), *проміждо народ хрещений* (УНД 1972: 109), характеризуються тим, що з погляду семантики виступають одиницями перифрастичного змісту, тобто мають узагальнено-метафористичний зміст.

Функціонування таких адвербіальних текстових універсалій, як *меж чужіє люди* (УНД 1972: 312, 314), *між чужії люди* (УНД 1972: 320), *меж чужії люди* (УНД 1972: 315), *между війська* (УНД 1972: 241), засвідчено в соціально-побутових думках.

Характерною ознакою адвербіальних текстових універсалій зазначеного різновиду є те, що ця модель, фіксуючи дистантну локалізацію між двома і більше просторовими орієнтирами, які або виступають істотами (назвами людей і тварин): *меж чужії люди* (УНД 1972: 315), *між турки-яничари* (УНД 1972: 296 (2)), *уміждо коні* (УНД 1972: 216), *межи коні* (УНД 1972: 207), *між коні* (УНД 1972: 177 (2), 178), *міждо коні* (УНД 1972: 158), або є такими, що за сутністю своєю тяжіють до назв істот: *меж піхоту* (УНД 1972: 226).

Розглядувана модель представлена сполуками двокомпонентними (rgr N₄): *межи коні* та трикомпонентними (rgr N₄ A або rgr A N₄): *міждо мир хрещений, меж чужії люди*.

• Модель “Прийменник *через* + іменник у Знахідному відмінку”

Модель “Прийменник *через* + іменник у Знахідному відмінку” представлена структурами *через річку Самарку* (УНД 1972: 161, 162, 207), *через темний ліс* (УНД 1972: 327), *через темні луги* (УНД 1972: 328), *через бистрії води* (УНД 1972: 327), *через степи далекії* (УНД 1972: 327), *через широкі степи* (УНД 1972: 328), *через бистрі ріки* (УНД 1972: 328), *через степи* (УНД 1972: 332), *через прудкії річеньки* (УНД 1972: 332), *через дуже темні луги* (УНД 1972: 332), *через бистрії води* (УНД 1972: 333), *через*

дальні далекі сторони (УНД 1972: 333), через темні високі луги (УНД 1972: 333), через бистрії глибокі ріки (УНД 1972: 336), через темні високі ліси (УНД 1972: 336), через великі города (УНД 1972: 336, 342, 344), через бистрії ріки (УНД 1972: 338), через високії ліси (УНД 1972: 338), через великії города (УНД 1972: 338), через бистрі глибокії річки (УНД 1972: 340), через города (УНД 1972: 340), через високі ліса (УНД 1972: 340), через бистрі ріки (УНД 1972: 344), через темний високій ліси (УНД 1972: 342), через бистрії глибокії річки (УНД 1972: 342), через високі ліси (УНД 1972: 344).

Адвербіальні текстові універсалії вказаного різновиду в основному моделюються на основі поєднання двох компонентів (ргр N₄): *через степи* (рідко), трьох (ргр A N₄): *через темні луги*, чотирьох (ргр A A N₄): *через дальні далекі сторони*. Зазначена модель має семантику, що її можна визначити як таку, що позначає шлях руху і твориться на основі просторового контактного прийменника, який разом із Знахідним відмінком вказує на наскрізний рух у межах просторового орієнтира. Прийменник *через* у таких структурах (із знахідним відмінком іменника) “вказує на предмет, поверх якого відбувається рух” (Колодяжний 1960: 111).

Адвербіальні текстові універсалії цього різновиду в основному засвідчені у макроуніверсаліях із загальною семантикою ‘шлях переміщення’ (дума *Сестра і брат*). Примітною ознакою вказаних універсалій є те, що вони допускають внутрішню варіантність (змінність, відсутність залежних компонентів (прикметників)), утворюючи таким чином парадигми. Пор., наприклад:

а) *через степи далекії*
через широкі степи

– цей приклад засвідчує заміну означального компонента (*далекії – широкії*) і зміну його місцерозташування по відношенню до означуваного слова (препозиція – постпозиція); обидва означальні компоненти в своїй семантичній структурі мають сему простору (*далекії – сему ‘відстань’, широкії – сему ‘обсяг’*);

б) *через темні луги*
через темні високі луги
через дуже темні луги

– зазначені варіантні різновиди адвербіальних текстових універсалій відзначаються ускладненістю за рахунок введення інших компонентів,

зокрема, за рахунок додавання означального прислівника дуже, який підсилює основне значення прикметника, також за рахунок включення до текстової універсалиї означення-прикметника високі;

в) *через бистрі ріки*

через бистрі глибокі річки

через прудкі річеньки

– варіантність розглядуваних адвербіальних текстових універсалиї досягається а) шляхом включення прикметника-означення **глибокі** та б) шляхом заміни означального компонента синонімним відповідником (**бистрі – прудкі**);

г) *через високі ліси*

через темні високі ліси

– у даному випадку спостерігаємо ускладнення адвербіальної текстової універсалиї прикметником-означенням **темні**.

• Модель “Прийменник *під* + іменник у Знахідному відмінку”

Модель “Прийменник *під* + іменник у Знахідному відмінку” представлена універсалиями: *під город Тягиню* (УНД 1972: 224 (2), 227, 232), *під города християнські* (УНД 1972: 218), *під високу висоту* (УНД 1972: 117).

Указана модель в основному трикомпонентна з такими різновидами: ррр N₄ (загальна назва) N₄ (власна назва) – *під город Тягиню*, ррр N₄ A – *під города християнські*, ррр A N₄ – *під високу висоту*.

Розглядувані адвербіальні текстові універсалиї просторової семантики показові тим, що з допомогою них конкретизується дистантна локалізація щодо просторового орієнтира.

•• Модель “Прийменник + іменник у Орудному відмінку”

Модель адвербіальних текстових універсалиї “Прийменники *між* (*меж, помеж, поміж, міждо, промеждо, помеждо*) + іменник у Орудному відмінку”: *міждо козаками* (УНД 1972: 250), *меж піхотою* (УНД 1972: 226), *між турками* (УНД 1972: 296), *помеж козаками* (УНД 1972: 238 (2)), *помеждо військом* (УНД 1972: 236), *между військом* (УНД 1972: 237 (2)), *поміж військом* (УНД 1972: 239, 240 (2)).

Прийменники *помеж, промежду* у складі адвербіальної текстової універсалиї з просторовою семантикою окреслюють дистантну локалізацію між двома або кількома просторовими орієнтирами: *помеж козаками* (УНД 1972: 149), *помеж добрими молодцями* (УНД 1972: 149),

помеж друзями (УНД 1972: 149), *помеж рицарями* (УНД 1972: 149), *промежду турками-яничарами* (УНД 1972: 136). Особливістю цієї моделі адвербіальної текстової універсалії щодо функціонування є те, що вона – в ускладненому варіанті (тобто у ускладненому ряду подібних універсалій) – засвідчена в кінцівках дум. Це, зокрема, такі випадки: *поміж царями*, / *Поміж князями*, / *Поміж православними християнами* (УНД 1972: 181).

З структурного погляду модель творять два різновиди: а) ргр N₅ (*помеж рицарями*) та б) ргр А N₅ (*помеж добрими молодцями*).

• Модель “Прийменник *за* + іменник в Орудному відмінку”

Ця модель вказує на дистантну локалізацію щодо горизонтальної осі, зокрема – місце за просторовим орієнтиром: *за високими лісами* (УНД 1972: 338), *за темними лісами* (УНД 1972: 327). Адвербіальні текстові універсалії названого виду відзначаються статичним характером:

“Такі конструкції вказують на перебуванням когось чи чогось за якимось предметом” (Колодяжний 1960: 96).

Зазначена модель непродуктивна і обмежена сферою функціонування: це – соціально-побутова дума *Брат і сестра*. Показово, що розглядувані структури виступають складниками макроуніверсалій: а) *За темними за лісами*, / *За дальними за степами*, / *За бистрими за водами* (УНД 1972:327); б) *за темними високими лісами*, / *за бистрими глибокими ріками*, / *за великими городами* (УНД 1972: 342); в) ... *за високими лісами*, / *за бистрими ріками*, / *за великими городами* (УНД 1972: 338).

Щодо структурного впорядкування зазначена модель представлена такими різновидами:

- а) ргр А N₅ – *за високими лісами*;
- б) ргр А ргр А N₅ – *за темними за лісами*;
- в) ргр А А N₅ – *за темними високими лісами*.

• Модель “Прийменники *над*, *понад* + іменник у Орудному відмінку”

Розглядувана модель непродуктивна у творенні адвербіальних текстових універсалій із просторовою семантикою, вона представлена поодинокими прикладами: *над козаком* (УНД 1972: 259), *над Бугом-рікою* (УНД 1972: 284), *понад сагою Дністровою* (УНД 1972: 83),

понад лугом *Базалугом* (УНД 1972: 86), *понад Дніпром-Славутою* (УНД 1972: 86). Подібні конструкції виступають вказівкою на межі дистантної вертикальної локалізації, зокрема, – місце над просторовим орієнтиром. Ця модель репрезентує повною мірою “поширені випадки вживання прийменника *над* з орудним відмінком на означення предмета, зверху якого щось перебуває чи відбувається” (Колодяжний 1960: 102), а також “означає предмет, край якого знаходиться щось чи діється, водночас вказуючи на перебування чогось вище цього предмета” (Колодяжний 1960: 102).

Структурні різновиди моделі також обмежені: а) ргр N_5 – *над Бугом-рікою*; б) ргр $N_5 N_5$ – *понад лугом Базалугом*. Помітно, що модель базується на основі видової і родової назви.

• Модель “Прийменник *під* + іменник в Орудному відмінку”

Названа модель виступає непродуктивною у творенні адвербіальних текстових універсалій на позначення місця, що засвідчують поодинокі приклади: *під Білою Церквою* (УНД 1972: 291), *під могилою* (УНД 1972: 284), *під Стеблемом* (УНД 1972: 277), *під городом Сорокою* (УНД 1972: 280), *під Савор-могилою* (УНД 1972: 156), *під городом Корсунем* (УНД 1972: 277). Зазначена модель сигналізує про дистантну вертикальну локалізацію об’єкта, зокрема – вказує на місце під просторовим орієнтиром: *під Стеблемом* (УНД 1972: 277). “З цим відмінком прийменник *під* указує на предмет, середовище, поблизу якого щось перебуває чи відбувається якась дія” (Колодяжний 1960: 105).

• Модель “Прийменник *на* + іменник у Місцевому відмінку”

Це одна із найпродуктивніших моделей, що представлена численною кількістю мікротекстових універсалій різної структурного оформлення: *на Чорному морі* (УНД 1972: 103, 109, 122, 125, 128 (2), 130, 134), *на Чорнім морі* (УНД 1972: 102), *на білому камені* (УНД 1972: 109, 124, 125), *на камені біленькому* (УНД 1972: 122), *на подвір’ї отцовськiм* (УНД 1972: 101), *на камені біленькiм* (УНД 1972: 130, 134), *на синьому морі* (УНД 1972: 124), *на камені білому* (УНД 1972: 128), *на буйному вітрі* (УНД 1972: 182), *на далекій Україні* (УНД 1972: 342), *на Вислі-річці* (УНД 1972: 289), *на Савур-могілі* (УНД 1972: 218, 212, 207 (2)), *на базарі* (УНД 1972: 101), *на самарському полі* (УНД 1972: 93), *на полі кілинському*, *на шляху гординському* (УНД 1972: 78), *на славній Україні* (УНД 1972: 380, 224, 246,

264, 265 (2), 272, 273 (2), 282, 301, 351), на чужині (УНД 1972: 410, 314). Адвербіальні текстові універсалії, утворені на основі прийменника *на* та іменника у Місцевому відмінку, вживаються для “означення місця перебування якогось предмета чи місця, де відбувається якась подія” (Колодяжний 1960: 26): на чужій стороні (УНД 1972: 314 (2), 316, 342), на *Вкраїні* (УНД 1972: 267), на *Україні* (УНД 1972: 271, 262, 263, 282, 286 (4)), на *Гайман-долині* (УНД 1972: 250), на *Чорному морі* (УНД 1972: 408, 389, 391, 392 (2)), на *білому камені* (УНД 1972: 406, 409), на *Чорному морі* (УНД 1972: 406 (2), 386 (3), 393 (2), 408 (2), 409 (6), 410 (2)), на *Черкес-долині* (УНД 1972: 245 (2)), на *долині Черкені* (УНД 1972: 239, 240, 242), на *Дніпрі* (УНД 1972: 259).

Адвербіальні текстові універсалії зазначеної моделі можуть мати й дещо іншу семантику: зокрема тоді, коли прийменник *на* “вказує на перебування предмета в певному стані, діяльності, що мислиться в певному місці й часі” (Колодяжний 1960: 27-28): на *безвідді*, на *безхліб’ї* (УНД 1972: 206), на *послідній дорозі* (УНД 1972: 199).

Структурними різновидами цієї моделі є неускладнені варіанти – ргр N₆ (на базарі; на чужині) та ускладнені – ргр A N₆ (на синьому морі), ргр A A N₆ (на бистрій супротивній хвилі), ргр N₆, ргр N₆ (на безвідді, на безхліб’ї), ргр N₆ N₆ (на долині Черкені).

Окремі макротекстові універсалії допускають вільне розташування означального компонента, його перестановку всередині формули: на *білому камені* і на *камені біленькім*; ще інші (з прикладкою) засвідчують варіанти розташування видового і родового понять: на *Черкес-долині* і на *долині Черкені*.

Деякі моделі мікротекстових універсалій при одному і тому ж головному слові засвідчують наявність різних означальних компонентів:

на подвір’ї

	отцовським
	чужому

на *Вкраїні* (Україні)

	далекій
	славній
	чужій

Одна і та ж мікротекстова універсалія може бути представлена як простою моделлю, так і ускладненою моделлю: на чужині і на чужій чужині.

Розглянуте вище дозволяє констатувати наявність парадигми зазначеної моделі.

Показовим і слушним уваги вважаємо те, що у основі цієї моделі адвербіальних текстових мікроуніверсалій засвідчені концепти вітер, море, земля, поле, чужина, долина Черкень, Україна, Савор-могила, Дніпро, Самарка тощо.

• Модель “Прийменник *по* + іменник у Місцевому відмінку”

Модель “Прийменник (контактний) *по* + іменник у Місцевому відмінку” визначаємо як непродуктивну. Семантика адвербіальних текстових універсалій, полягає у вказівці на шлях руху: *по Чорному морю* (УНД 1972: 389, 390), *по синьому морю* (УНД 1972: 215), *по чужих сторонах* (УНД 1972: 323), *по Черкень-долині* (УНД 1972: 252), *по тернах, по байраках* (УНД 1972: 205), *по ринку* (УНД 1972: 345), *по ринку крилівському* (УНД 1972: 351), *по шляхах самарських* (УНД 1972: 166), *по тернах та по байраках* (УНД 1972: 210), *по білому камінню і по сирому корінню* (УНД 1972: 209). Окрім того, адвербіальні текстові універсалії, утворені способом поєднання прийменника *по* та іменника у Місцевому відмінку, завдяки зазначеному прийменникові, також вказують на місце, де відбувається рух, дія (Колодяжний 1960: 70): пор. вищенаведені приклади, а також: *по вулиці* (УНД 1972: 387), *по чистому полі* (УНД 1972: 190), *по Царигороді* (УНД 1972: 117).

Своєрідністю адвербіальних текстових універсалій виявляється й те, що завдяки прийменникові *по*, який входить до їх складу, словосполучення можуть мати дистрибутивне значення (іменник у таких випадках вживається у множині). Таким чином, ці конструкції вказують на дію чи рух, що відбувається в кількох місцях (Колодяжний 1960: 71): *по долинах, по байраках, по козацьких приметах* (УНД 1972: 153), *по лісах, по байраках* (УНД 1972: 165, 173, 175).

За кількісним складом цей різновид мікротекстових універсалій поділяємо на структури двокомпонентні (*по Царигороді*), трикомпонентні (*по синьому морю*), чотирикомпонентні (*по тернах, по байраках*), шестикомпонентні (*по долинах, по байраках, по козацьких приметах*).

За морфологічним складом зазначена модель адвербіальних текстових макроуніверсалій включає такі різновиди: ргр N₆ (*по ринку*), ргр N₆ A (*по шляхах самарських*), ргр A N₆ (*по чистому полі*), ргр N₆, ргр N₆ (*по лісах, по байраках*).

Подекуди зазначений різновид мікротекстових універсалій будується на основі попарних об'єднань; при цьому дві універсалії об'єднуються сурядним зв'язком (з допомогою єднальних сполучників): *по тернах та по байраках; по білому камінню і по сирому корінню* або безсполучниковим: *по лісах, по байраках*.

Особливістю зазначених мікротекстових універсалій виступає те, що вони, саме з урахуванням специфіки їх зв'язку, утворюють парадигму, як-от: *по тернах, по байраках; по тернах та по байраках*.

Спостерігається також варіювання компонентів у складі розглядуваних мікротекстових універсалій: *по тернах, по байраках; по лісах, по байраках*.

Поряд з такою моделлю у думках паралельно функціонує й її синонімічний відповідник: безприйменникова конструкція орудного відмінка: *степом / Понад Дніпром* (УНД 1972: 83), *Чорним морем* (УНД 1972: 138), *Муравськими шляхами* (УНД 1972: 185, 186 (2)), *шляхами Моравськими, / Степами самарськими* (УНД 1972: 221). У контексті: *Будем ми їхать тернами і байраками* (УНД 1972: 166), *З-під лудану чирвону китайку виймає, / Дере, шляхами розкидає* (Г 1927: 111), *Їдьте ж ви шляхами / Та рубайте тернове вітя шаблями* (Г 1927: 110).

• Модель “Прийменник к + іменник у Місцевому відмінку”

Модель “Прийменник к + іменник у Місцевому відмінку” представлена такими адвербіальними текстовими універсаліями: *к чужому дому* (УНД 1972: 360), *к сырой земле* (УНД 1972: 230, 297), *к дому Божому, до церкви* (УНД 1972: 231). Ця модель у думках є непродуктивною. Специфіка її полягає в тому, що до складу моделі входить архаїчний прийменник к.

Раніше прийменники к і до виступали паралельно, що відзначив А.С. Колодяжний (Колодяжний 1960: 82): звідси зрозумілим видається поєднання цих двох прийменників у одній текстовій універсалії з синонімічними компонентами: *к дому Божому, до церкви*.

Конструкції – текстові універсалії з прикметником *к* (*до*) характеризуються “динамічним значенням” (Колодяжний 1960: 82), тобто “вказують кінцевий пункт руху в просторі” (Колодяжний 1960: 82).

• Модель “Прийменник *при* + іменник у Місцевому відмінку”

Адвербіальні текстові універсалії, побудовані за такою схемою, вживаються у значенні просторової близькості: у думках – це структура *при шляху* (УНД 1972: 183, 187). А.С. Колодяжний відзначав, що в художній літературі минулого століття і в фольклорній мові прийменник *при* вживався ширше й частіше, ніж у мові сучасних письменників і публіцистів (Колодяжний 1960: 114). Думи представляють розглядувану модель як двокомпонентну і непродуктивну.

Структурні різновиди моделі такі: *при N₅ – під могилою*, *при N₅ N₅ – під городом Сорокою*. Як і в інших випадках функціонування адвербіальних текстових універсалій, зазначена модель містить концепти, що представлені власними найменуваннями (*Сорока, Корсунь, Савор-могила* та ін.). Почасти розглядувана модель адвербіальних текстових універсалій включає видову і родову назви.

На основі вищерозглянутого можна викласти загальні міркування про функціонування розглядуваних структур у текстах дум. Так, спостережено, що адвербіальні текстові універсалії із значенням місця почасти творять своєрідні парадигми: при цьому сталим залишається сам іменник із залежними словами – змінюється його форма та прийменник, який і виражає цілком інакші відношення між компонентами формули (універсалії). Як правило, такі видозмінені універсалії функціонують у контексті однієї думи; у такій спосіб концентрується увага на локалізації дій (подій) щодо певного просторового об’єкта. Наприклад: парадигми: *за Килимом-городом* (УНД 1972: 72), *у Килиї-город* (УНД 1972: 72, 73), *по Килиму-городу* (УНД 1972: 73, 74), *з Килима-города* (УНД 1972: 73), *у Килим-город* (УНД 1972: 73, 74), *на город Килию* (УНД 1972: 75), *у городі Килиї* (УНД 1972: 75), *в город Килию* (УНД 1972: 75 (2)).

Адвербіальні текстові універсалії місця (макроодиниці або ускладнені формули) можуть будуватися на основі мікроуніверсалій, які мають вказівку на різний напрямок, тобто засвідчені із семантикою “напрямок руху звідки і куди (від якої точки і до якої)”: *Із города із Озова, Із турецької, із бусурменської, тяжкої неволі мене визволіте, В християнські*

городи і мене надвезіте, До отця, до ньеньки дорогу укажіте (УНД 1972: 210), *То визволь нас, Господи, / Із тяжкої неволі, / Гей, на тихі води, / На ясні зорі, / На край веселий, / Міждо мир хрещений!* (УНД 1972: 128).

Помічено ту особливість, що адвербіальні текстові універсалії з просторовою семантикою можуть бути синонімними: *між чужії люди, на чужину, у чужую сторононьку* (якщо брати до уваги семантику їх компонентів).

У цілому ж з допомогою цих текстових універсалій визначається як місце подій, що описуються, так і зображується шлях руху, переміщення суб'єкта від одного об'єкта до іншого, скерування дій, вчинків на певний об'єкт тощо.

Адвербіальні текстові універсалії часом закріплені за певними макроформулами. Наприклад, такі з них, як *на тихії води* (УНД 1972: 107), *на ясні зорі* (УНД 1972: 107), *междо мир хрещений* (УНД 1972: 108) виступають у кінцівках дум: *Визволь, Боже, бідного неволька / На святоруський берег, / На край веселий, меж народ хрещений* (УНД 1972: 102). Концентрація адвербіальних сполук (особливо на позначення місця) помітна у зачинах: *На чужій чужині, / В степу Вкраїні, / Собиралися війни більшії. / А із города Азова втікали три братіки рідненькі...* (УНД 1972: 167).

Інколи нанизування адвербіальних текстових універсалій із значенням місця має на меті узагальнено представити весь обшир, що його доводилося долати козакам, тобто засвідчити масштабність, розмах описуваного. Напр.: *Помер козак і поляг / На Савур-могилі, / На шляхах самарських / І на ріках салтанських [...]* (УНД 1972: 167).

Почасти адвербіальні текстові універсалії, що не є синонімними, виступають уточнюючими стосовно один одного: *Доїхали вони до річки Волганки, / До кринички Салтанки* (УНД 1972: 221).

Аналіз моделей адвербіальних універсалій із просторовою семантикою дозволяє підвести підсумки, які зводяться до того, що:

- українські народні думи фіксують низку різноманітних моделей, що слугують для позначення місця перебування (руху тощо) предмета;
- одні моделі є суворо регламентованими щодо свого складу і послідовності розташування компонентів (напр., *у край веселий, на тихі води* та ін.), інші творять парадигми, що засвідчують додавання окремих компонентів, зокрема – присвійних займенників,

- прийменників, прикметників, сполучників, також видозміну місця розташування компонентів;
- адвербіальні тестові універсалії, що виступають мікроуніверсаліями, почасти входять до визначеного різновиду макроуніверсалій, наприклад, кінцівок чи специфічних семантичних універсалій (семантичних блоків);
 - у основі адвербіальних текстових універсалій дуже часто покладено концепти;
 - адвербіальні текстові універсалії виявляються такими, що закріплені за думами певного різновиду (тими, що відображають народно-визвольну боротьбу та тими, що висвітлюють соціально-побутову тематику).

Література

- Бахтин М., 1975, *Вопросы литературы и эстетики*, Москва.
- Вихованець І., Городенська К., 2004, *Теоретична морфологія української мови*, Київ.
- Горпинич В.О., 2002, *Українська морфологія*, Дніпропетровськ.
- Г, Грушевська К., 1927, *Українські народні думи*, тексти №№ 1-13 і вступ Катерини Грушевської, Київ.
- Камынина А.А., 1976, *Обстоятельственные обороты в структуре простого предложения*, “Вестник Московского университета”, № 5.
- Колодяжний А. С., 1960, *При́йменник*, Харків.
- Кумахов М.А., 1979, *К проблеме языка эпической поэзии*, “Вопросы языкознания”, № 2.
- Петенева З.М., 1985, *Язык и стиль былин*, Львов.
- Стилистический энциклопедический словарь русского языка*, 2003, под ред. М.Н. Кожинной, Москва.
- УНД, 1972, *Украинские народные думы*, Москва.
- Чабаненко В., 2002, *Стилістика експресивних засобів української мови*, Запоріжжя.
- Чапля І.К., 1960, *Прислівники в українській мові*, Харків.

Adverbial Text Universals With semantics of a Place in Ukrainian on Thoughts

The analysis of language system thoughts the epos testifies that adverbial text universals with spatial semantics act as key structures of the specified texts - both by way of actually organizational, and by way of ideologically-substantial. It also has caused election as their subject of scientific supervision. The purpose of research consists in revealing, ordering and the description adverbial text universals with semantics of a place. The main task of scientific search consisted in an establishment of models which act as schemes-skeletons for construction adverbial text universals. By object of research in this case are selected adverbial text universals, formed on the basis of pretext-case forms. Necessity for studying the named structures is caused by their significant distribution to the Ukrainian folklore in general, in thoughts - in particular, except for that is an originality by way of substantial and artly-shaped. As results of research testify, these formulas contain the instruction on a place of described events that is very essential to the history-heroic epos. Despite of importance adverbial text universals, all of them have not been studied yet in a foreshortening forming style. This work also is such attempt.

During research it is found out, that the specified version text universals in thoughts - one of the diversified concerning a way and variants of designing.

Adverbial text universals with spatial semantics it is divided on two subgroups: 1) what specify a place where there is an action or process and 2) what specify a direction of action proceeds.

Results of research allow to ascertain, that adverbial text universals with the spatial semantics, formed on the basis of pretext-case forms, have values: 1) Initial item of movement which realize adverbial forms of a genitive case with different spatial pretexts; 2) a terminal point of movement that is expressed by means of adverbial pretext-nominal forms of genitive and accusative cases; 3) ways of movement that is created on the basis of adverbial pretext-nominal forms of genitive, dative, accusative, instrumental and prepositional cases; 4) localization of a condition specify pretext-nominal forms of genitive and prepositional cases.

In the presented research models adverbial text universals with their variants and variations are in detail described and analysed, is certain semantics of this or that model, feature of its functioning in thoughts and so forth.

Methods of research - descriptive, structural.

Key words: *adverbial text universals; spatial semantics; pretext-case forms; models adverbial text universals with value of a place; microtext / macrotext universals; paradigms adverbial text universals.*